

H. Tóth Imre: A nyelvtudomány története a kezdetektől a XX. század elejéig. Csomópontok és átvezető szálak. JATEPress, Szeged, 2005.

A nyelvtudomány történetének mint diszciplínának hazai irodalma Balázs Jánosnak a Hermész nyomában (Budapest, 1987) című, e tekintetben is érdemes könyve után örvendetes gyarapodást mutat. H. Tóth Imre 1996-ban jelentette meg *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig* címmel egyetemi jegyzetnek szánva nyelvtudomány-történeti művét (Szombathely, 1996), majd Máté Jakab (1926–2001) adott ki két ilyen munkát: *A 19. századi nyelvtudomány története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997; *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. Most H. Tóth Imre számos helyen átdolgozva és kibővítve tette le a tudományosság asztalára korábbi munkáját.

A mű tizenegy fejezetre oszlik, valamint névmutatót (269–76) és irodalomjegyzéket tartalmaz (277–84).

A görögység kultúrája előtti nyelvtudománnyal indul az első fejezet (9–29). H. Tóth e korszak nyelvtudományi színtereinek a Tigris és az Eufrátesz közének, Mezopotámiának, Elő-Ázsiának, illetőleg a Nílus völgyének területeit említi, ahol ismereteink szerint nagy birodalmak alakultak ki. Az ekkori nyelvtudományról meglehetősen kevés tudásunk van, viszont az írás mint olyan létrejött az ókori történelmi idők eredménye. Ezért a szerző a sumér, az akkád, a babilóniai és a káldeus nyelvtudomány kapcsán és a hetfita révén szól az írás alakulásáról; majd az egyiptomi és az úgynevezett bibliai nyelvtudományról ír, amely az Ószövetség és az Újszövetség nyelvre vonatkozó megállapításainak bemutatása.

A második fejezet: a görög nyelvtudomány (31–52), ez az előzmények után Platónnak és Arisztotelésznek nyelvről való nézeteit tárgyalja; majd a sztoikus filozófiai irányzat bemutatása következik, s a hellenisztikus korról zárul a rész.

A római nyelvtudomány áttekintésében (53–69) Marcus Terentius Varro munkáját (*De lingua latina*) formális szempontú vizsgálódásai kapcsán tartja a szerző a szokásosnál jobban értékelendőnek, de Donatus, Priscianus és mások bemutatásakor is jelzi munkásságuk előre ható eredményeit. – A II. és a VI. század közé egy úgynevezett átmeneti korszakot iktat be H. Tóth Imre, amely részben összefoglalja az eddigi nyelvtudományi vizsgálatokat, részben előkészíti a következő korszakot.

A középkor nyelvtudománya fejezete (71–126) szakaszokra bontva mutatja be a grammatika tanulmányozásának történetét, először a XI. század végéig, majd a XII. századtól tárgyalja e témát, illetőleg a *Grammatika a XII–XIV. században* című részben részletezi. Heliással megjelent a változás, ő teremt meg a spekulatív (filozófiai) nyelvtant, s majd a XIII. században megjelenik a másik nagy iskola, a modista felfogású (Hispanus munkásságával).

A szerző bemutatja Sevillei Izidort, a középkor legjelentősebb kompilátorát, aki a világi tudományokat a kolostori élet számára nagy szorgalommal foglalta össze. Szerepe „a középkori nyelvtudomány történetében jóval nagyobb volt, mint eddig gondoltuk” (73). A grammatika kompetenciájának kiszélesítése az ő nevéhez fűződik. – Külön tárgyalja a salernói, a bolognai és a párizsi egyetem működését, ez utóbbin a grammatikai stúdiumok rendkívül fontos szerepet kaptak.

A latin nyelvtanok középkori fejlődése a vulgáris nyelvtanok megjelenésének irányába fordul. H. Tóth bemutatja Dantét mint a középkori gondolkodás jelentős személyiségét, akinek, sajnálatos módon, *De vulgari eloquentia* című műve úgyszólván ismeretlen marad a középkorban. Kitér a szerző

a bizánci tudományosságra és a bizánci kultúrkörbe tartozó népek nyelvtudományára is, például Konsztantinosz a IX. században megteremti a szláv írásbeliséget.

A nyelvtudomány a humanizmus és a reneszánsz idején című fejezetben (127–34) Petrus Ramust azon gondolkodók egyikeként mutatja be, aki a középkori gondolkodásmódtól a modernhez vezető utat építette, a strukturalizmus korai előfutáraként is szokták őt említeni. A korszak magyar vonatkozásaira is röviden utal e fejezet (így Sylvester nyelvtanára és bibliafordítására, Dévai Bíró Mátyásra, Szenczi Molnár Albertre).

A hatodik fejezet a XVII–XVIII. század nyelvtudományát foglalja magába (135–54). Francis Bacon és René Descartes, Leibniz mellett a Port Royal kolostor(iskola) nevével közismertté vált nyelvten (Claude Lancelot és Robert Arnauld d'Andilly) tárgyalását olvashatjuk itt. A tudós szerint másokkal összhangban a *Grammaire générale et raisonnée* (1660) jelenti a nyelv (mai értelemben vett) tudományos igényű vizsgálatának elindulását. Jóllehet a Port Royal nyelvtana voltaképpen a versailles-i udvar túlfinomult nyelvezetével, nyelvhasználatával szemben fellépő polgárság ellenében jött létre, itt alakult ki a lingvisztikai kutatás tárgya, amely az általános és összehasonlító nyelvészetet mindmáig meghatározza. Az újabb korok nyelvtudományi irányzatai nem egy tekintetben a Port Royal nyelvtenában lelnek és lelhetnek őstükre, így az univerzálékutatás, a strukturális nyelvtenok.

A XIX. század nyelvésze a könyv hetedik fejezetének tárgya (155–92). Ebben az időben születik meg az önálló tárgyú és módszerű nyelvtudomány, ennek okait az egyetemes művelődéstörténetre vetett áttekintő pillantással vázolja a szerző. Herdert, Schlegelt és Humboltot mint a romantika nyelvtudományának képviselőit tárgyalja. H. Tóth úgy véli, Herder az organikus fejlődés elvének a természettudományokra történő alkalmazása és térhódítása nyomán jutott el a szellem időbeli megnyilvánulásának a gondolatához (159). A történeti módszer meghonosítójának nézetei Schlegel és Humbolt munkásságában teljesedtek ki. Míg Schlegel a filozófáló, régi nyelvészet és az új közötti határkö, Humboltra már az új iránynak, az általános nyelvtudománynak megteremtőjeként tekinthetünk (162), akihez hasonló elméleti szakember Saussure felléptéig nem akadt. Humboldt munkásságának bemutatása kapcsán (is) megfigyelhető H. Tóth Imrének a kötet címében is jelezve lévő szándéka, tudniillik az átvezető szálak megmutatása, Boaz, Sapir, Whorf, illetőleg Cassier, Trier, Weisgerber, valamint Wundt, Schleicher, Courtenay, továbbá Potyebnya, Croce, Vossler neve és tevékenysége említődik meg ugyanis. Az ő nyelvtudományi tevékenységükben is bizonyos alapokat jelentett Humboldt szerteágazó munkássága. – Ugyanez a rész tárgyalja Kant hatását a nyelvészetre, majd az összehasonlító nyelvészet kibontakozását. Mértékadó értékelés olvasható e vonatkozásban Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel munkásságáról is. A történeti nyelvészet tárgyalásakor J. Grimm után Révai Miklós munkásságát is vázolja a szerző, s megállapítja: „Révai tevékenységét értékelve – a túlzó vélemények elkerülése céljából – helyesebb őt a finnugor nyelvek történeti szempontú vizsgálata megalapítójának tekinteni” (186). – Itt említhető, hogy hiányzik Brassai Sámuel a kötetből, aki nemzetközi szempontból nézve legalább olyan mértékben volt felfedező úttörő, mint az imént említett két hajdani tudósunk; a magyar nyelvtudomány-fejlődés egyes elméleti vonatkozásaira vö. Békés Vera: A hiányzó paradigmák (Latin Betűk, Debrecen, 1997: 142).

Az újgrammatikusok és ellenfeleik című rész a nyolcadik fejezet (193–215), amelyben Leskien, Osthoff, Brugmann, Delbrück, Thomsen, Schleicher, Hermann Paul tevékenysége ismerhető meg. H. Tóth Imre könyvében rendszeresen megadja (szögletes zárójelben) azokat a forráshelyeket, amelyekre részben vagy túlnyomó részben támaszkodott, az újgrammatikus elvek ismertetésekor e hivatkozások mellett külön is megemlíti, hogy Gombocz Zoltánra és Petz Gedeonra hagyatkozott. Ez az eljárása itt (és voltaképpen az egész kötetben a hivatkozások helyeken) azt eredményezi, hogy bizonyos mértékben a maguk idejében legfrissebb fölfogás(ok) vagy a tudománytörténeti utódok nézőpontja(i) érvényesül(nek). Bizonyára hátránynak és erénynek is értékelhető jelenségről van szó, ám ez a tárgyalásmód egyúttal a monográfus (ön)kontrollja is, a tárgyilagosságnak és a tudomány(ág) önmozgásának is teret enged. A jelen, Gomboczra és Petzre való vonatkozáshoz vö. Németh T.

Enikő: Néprajz és Nyelvtud. XXXVIII [1997]: 347–53. Wundtot már az újgrammatikus iskolából kifelé lépő tudósként tárgyalja a szerző, aki Deme László egyik mondatdefinícióját Wundtra és Paula vezeti vissza (208). – Az újgrammatikus felfogás ellenzői között természetesen Schuchardt kap részletesebb és meglehetősen egyéni megítélésű tárgyalást.

A modern nyelvészet felé (ez a IX. fejezet, 215–28) vezető úton haladók közül hosszabban elemzi Baudouin de Courtenay rendkívül jelentős munkásságát és iskolateremtő szerepét a nyelvtudományban, nevezetesen a kazányi iskolát.

A könyv tizedik fejezetét Ferdinand de Saussure-nak szentelte a szerző (229–45). Az utókor kétségtelenül az ő nevéhez fűzi a XX. századi nyelvtudomány kifejlődését a mai tudásunk alapjául, jóllehet – mint más területeken is – többé-kevésbé egyidejűleg hasonló fölfogású nyelvészek mindig voltak. Így Saussure és Baudouin is számos tekintetben egyaránt az immár klasszikus nyelvészeti modernség ősei. H. Tóth felidézi: a némelyek által „szláv Saussure”-nek nevezett Baudouint mások jelentősebbnek tartják, s így „genfi Baudouin”-ről szólnak (245).

A utolsó fejezet: *Nyelvtudományi irányzatok a XX. században* (247–67), amely voltaképpen kitekintő, hiszen a kötet e század elejéig jelzi a feldolgozást. A modern iskolákat H. Tóth Imre gyűjtőnéven strukturalizmusnak nevezi (247), s ehhez átmenetet a szociológiai nyelvtudomány jelent. Ide van sorolva többek közt Bally, Sechehaye, Cohen, Meillet, Marr. Az úgynevezett esztétikai idealizmushoz Vossler iskolája és az olasz neolingvisztika (Bartoli, Pisani, Bonfante, Devoto) tartozik. Külön csoportban tárgyalja a lingvogeografiát (Wenker, Wrede, Jaberg és mások). Rövid részt kap a könyv végén a strukturalizmus, amelynek fontosabb iskoláit és személyeit említi meg.

A kötet olvasóit névmutató (269–76) és irodalomjegyzék (277–84) segíti.

H. Tóth tudománytörténeti áttekintése a felsőoktatásban jól hasznosítható könyv. A nyelvészet alakulásának, múltjának főbb jelenségeit mutatja be, és számos helyen törekszik arra, hogy – amint a mű alcíme jelzi – olvasóit figyelmeztesse a nyelvészeti gondolkodásban megnyilvánuló folytonosságra, illetőleg e gondolkodás koronkénti jellegzetességeinek az illető kultúratörténeti időszakhoz való kapcsolódásainak szálaira. Sajnálatosnak látszik, hogy a szélesebben és ezért is meglehetősen kevés megfontolással átalakításban lévő bölcsészettudományi és benne a magyar szakos képzésnek az eddigieknél kevésbé lesz módja és ideje a nyelvtudomány történetét mint tantárgyat jelentőségéhez illően oktatni.

Büky László